

BİR HAZF ÇEŞİDİ OLARAK İHTİBAKIN ANALİZİ

Kutbettin Ekinci

Ankara Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

Özet:

Hazfi, bir veya birden çok kelimenin cümleden atılması olarak tanımlayabiliriz. Mahzûf, mezkûr hükmündedir. Muhatapın mahzûfu bilmesi için sözde hazfın meydana geldiğine dair bir karine olması şarttır. Kelamda asıl olan zikir olduğu için hazfın olup olmadığı kuşkulu ise hazfın olmadığına karar verilmelidir. Kaynaklarımızda; Kur'an'da bir hazf çeşidi olarak sayılan "ihtibak" örnekleri, bizce hazfın ölçülerine uymadığı için hazifli ifade çeşitlerinden değildir. Çünkü hazf, cümlenin temel anlamı içinde gerçekleşirken, verilen "ihtibak" örneklerinde ise cümlenin temel anlamının delaleti ile mahzûf telakkisine gidilmiştir. Yapılan takdirler mezkûrların delaletiyle elde edildiği için Fıkıh Üsûlü'nde delalet çeşitleri arasında yerini alabilir.

Anahtar kelimeler: hazf, kelâm, takdir, mezkûr, ihtibâk, delâlet, muhatap, mütekellim, karine

ANALYSIS ON İHTİBAK A KIND OF HAZF

Abstract:

Hazf, can be defined as expulsion one or more words in the sentence. Mahzûf is accepted as mentioned. It has to be a presumption in the sentence to make mahzûf understood by interlocuter. Because of mention (zikr) is origin in expression, it should be decided when hazf is questionable. According to our sources "ihtibak" considered as a kind of hazf in Qoran. To obey the measure of hazf "ihtibak" isn't a kind of hazf.

Key words: Hazfi, kalam, mazkur, ihtibâk, dalalah, interlocuter.

Giriş

Hazfin Sözlük ve Terim Anlamı:

Hazf(حذف), sözlükte bir şeyden koparıp atmak, fazlalıkları atmak, kırmak, etrafından keserek düzeltmek ve güzel bir şekil vermek gibi temel anlamlara gelir. İmruu'l-Kays, "hazf" kelimesini kendi atını tasvir ederken (لها جبهة كسراة المجرّ حذّفه الصانع المُقتدر) "Onun, muktedir sanatkârın yapıp hazırladığı, kalkanın sırtına benzer bir alını var."¹

¹ İbn Manzûr, Ebu'l-Faḍl Cemaluddîn Muhammed Mukerrem, Lisânu'l-'Arab, Beyrut, Daru Şadır, t.y., ḥ.z.f. md. ; ez-Zebidî, es-Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseynî Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Kuveyt, Mektebetu Hükûmeti Kuveyt, 1965, ḥ.z.f. md.

Yukarıdaki beyitte "hazf" kelimesi etrafından fazlalıkları atarak güzel bir şekil vermek anlamında kullanıyor.

İstilahî olarak ise; Sarf İlmin'de kelimelerden harflerin veya hareketlerin atılmasında kullanılır. Nahiv ve Belagât ilimlerinde ve Ulûmu'l-Kur'ân'da ise birbirlerine yakın tanımlar görmekteyiz. Bu tanımları hemen hemen kapsayacak şekilde şu tanıma görüyoruz. "Hazf, kelâmdan(sözden) bir cüzün (bir söz grubundan bir veya birkaç cümlelerin veya bir kelimenin) tamamının bir delile dayanarak düşürülmesi/atılmasıdır."²

Mütekellimin tasavvur etmiş olduğu kendi sözünden, muhatabın elindeki bir delile dayanarak bir cüzünü atması, aslında var olan bir söz parçasını konuşmasından çekmesi olarak anlayabiliriz. Mütekellim-muhatab ilişkilerinde söz atımları her zaman beklenir bir durumdur. Çoğu zaman muhatabın hazfedileni zaten biliyor olmasına dayanan hazf, aslında bütün dillerin ortak bir özelliğidir. Arap dilinde, şiirinde ve nesrinde, edebî amaçlara yönelik olarak kullanıldığı gibi, gündelik konuşmalarda da hazf çok kullanılır. Arapların mesellerinde ve "hoş geldin" (مَقْدَمٌ مَقْدَمٌ , "afiyet olsun" (كُلُّهُ أَوْ اشْرَبْ) gibi gündelik konuşmalarındaki hazf, genelde "sık kullanım" (كثرة الإستعمال) nedeniyle gerçekleşir.³ Fakat konuşanın (mütekellimin) kendi tercihiyle hazf'i kullandığı gerçeği ve dayandığı maksatları da burada belirtmemiz gerekir. Hazf'in asıl ilgi noktası da burasıdır. Bu maksatlar, Arap dilinin kaynaklarında detaylı bir şekilde incelenmiştir.⁴

Şüphesiz mütekellim, hazfe başvururken bazı şartlara riayet etmek zorundadır. Çünkü muhatab tarafından anlaşılacak, onun konuşmasının gayeleri arasındadır. O nedenle yapılan hazf, sözün anlaşılacak duruma düşmesine sebep olmamalı. İbn Hişâm hazif için sekiz ve Suyûtî de bunlardan yedi tanesini şart olarak ileri sürmüştü de⁵ genelde Arap dili ve edebiyatında bütün bu şartların dönüp dolaştığı temel husus bir karinenin olmasıdır. O nedenle hazf'in geçerli olmasının temel şartı, *lafzî karine* veya *hal karinesi* olarak bir karineye/delile dayanmasıdır.⁶

Bir Hazif Çeşidi Olarak İhtibâk

² ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, el-Burhân fi 'Ulumi'l-Kur'ân, (tahk. Muhammed Ebu'l-Fađl İbrahim), Kahire, Mektebetu Dari't-Turaş, ty. c.III, s. 102. ; et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, Keşşâfu İstilahâti'l-Fünûn, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1984, c.I, s.312.

³ Meseller ve hazifli örnekler için daha geniş bilgi için bkz. Sîbeveyh, Ebu Bişr 'Amr b. Osman b. Kamber, el-Kitâb (tahk. Abdusselam Muhammed Harun), Kahire, Mektebetu'l-Hancı, 1988, c.I, s.270-280; İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, el-Hasâis (tahk. Muhammed Ali en-Neccar), Mısır, el-Mektebetu'l-İlmiyye, ty. c.II, s.360.

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. et-Taftazanî, Mesu'd b. Ömer Sa'duddin, Muhtasaru'l-Me'ânî, Üçler Matbaası, İstanbul, 1977, s.56-58,163-166; ez-Zerkeşî, el-Burhân, c.III, s.105-108; es-Şuyûtî, Celâluddin Abdurrahman, el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân(tahk. Mustafa Dîb el-Büğa), Daru İbni Keşir, Dımeşk,1987, c.II, 818-820; es-Süyûtî, el-Metâliu 's-Sei'de fi Şerhi'l-Ferîde, Bağdat, Daru'r-Risale, 1988, c.II, s. 351; Tahir Süleyman Hamude, Zâhiretu'l-Hazfi fi'd-Dersi'l-Luğavî, İskenderiye, ed-Daru'l-Cami'yye, 1998, s.92-107

⁵ İbn Hişâm, Abdullâh b. Yusuf b. Ahmed el-Enşarî, Muğni'l-Lebib 'an Kütübi'l-'Eârîb(tahk. Abdullatif Muhammed el-Hatib) et-Turaşi'l-'Arabî, Kuveyt, 2000., c.VI, s. 317-351.; es-Şuyûtî, el-İtkân, c.II, s. 822-827

⁶ Ređiyyuddin Muhammed b. Hüseyin el-İstrâbâzi, Şerhu'r-Ređiyy 'Ala'l-Kâfiye, Bingazi, Câmiatu Karyanus, 1978, c.I, s. 305.; ez-Zerkeşî, el-Burhân, c.III, s.111.; Şuyûtî, el-İtkân, c.II, s. 822; İbn Cinnî, el-Hasâis , c.II, s. 360.; et-Taftazanî, Mesu'd b. Ömer Saduddin Kitabu'l-Mütavvel, Mektebetu'd-Daverî, Kum, 1416(h), s.144. ; Taftazanî, Muhtasaru'l-Me'ânî, s.124.

Hazif hakkındaki bu kısa girişten sonra hazfin bir çeşidi olarak ihtibak hazfini ve onun Kur'an'daki kullanımını analiz etmek istiyoruz. Analizden kastımız, ihtibakın bir hazif türü olarak görüp göremeyeceğimizin analizidir. Onu ele alırken geç dönem kaynaklarında bir hazif çeşidi olarak aktarılan ihtibak; haziften sayılabilir mi, sorusunun cevabını hazfin ölçülerine göre arayacağız. Hazfin ölçüleriyle ne derce uyduğunu görmeye çalışacağız.

Arap dilinin erken dönem beyan ve belagat edebiyatında olmayan “ihtibâk” (الاحتباك) öyle anlaşılıyor ki, Hicrî VIII. Asrın başlarında muteahhirun tarafından ortaya atılan bir hazif çeşididir.⁷ Kelime kökü “habk”(حبك) bir şeyi sağlam ve muhkem yapmak, elbisede bir açık bırakmayacak şekilde örmek ve böylece kusursuz ve daha güzel olmasını sağlamak anlamındadır.⁸ Belâgatta ise, İhtibak; “İki cümleli bir yapıda olan bir sözden ikinci cümledeki bir cümleye olan karşıtının veya eşinin varlığından dolayı birinci cümleden onun karşıtı veya eşini hazf etmek ve birinci cümledeki karşıtın veya eşinin varlığından dolayı da ikinci cümleden onun karşıtını veya eşini hazfetmektir.”⁹ Hazfin “aziz”(değerli) bir çeşidi olarak vasıflanan¹⁰ ihtibakı Zerkeşî(ö.794) ise “Bir araya gelen iki karşıttan(mükabilden) birini, bir diğersinin delaletiyle hazfetmektir.” Şeklinde tanımlayarak buna “el-hazfu'l-mükabilî” (الحذف المقابلي) adını vermiştir.¹¹ Ne demek istendiğini bir ayet örneği üzerinden açıklayalım. (أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا يُجْرَمُونَ) “Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? De ki, Eğer onu uydurmuşsam onun suçu bana aittir ve fakat ben sizin işlemekte olduğunuz suçtan beri olmuş olurum.”¹² Zerkeşî, verdiği bu ayet örneğinde mahzufları yapılan formülasyona göre şöyle takdir etmiştir: (إِنْ افْتَرَيْتَهُ فَعَلَى إِجْرَامِي وَأَنْتُمْ بَرَاءٌ مِنْهُ وَعَلَيْكُمْ) “Eğer onu uydurmuşsam onun suçu bana aittir, sizler ondan beri olmuş olursunuz ve sizin suçunuz size aittir, ben de sizin işlemekte olduğunuz suçtan beriyim.” Çünkü formülasyona göre; (إِجْرَامِي)'nin mukabili(karşıtı) (وَعَلَيْكُمْ إِجْرَامِكُمْ) ve (وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا يُجْرَمُونَ)'nin mukabili de (وَأَنْتُمْ بَرَاءٌ مِنْهُ) ifadeleridir. Burada bunlardan her birinin mukabilinin delaletiyle iktifa edilerek diğeri hazfedilmiştir.¹³ Şimdi bu ve benzeri ayet örneklerinde hazif olup olmadığını ancak hazfin kriterlerine göre değerlendirebiliriz. Hazifte şu iki esas önemlidir:

a-Hazfin olduğuna dair bir karine olmalıdır.

b-Kelamda asıl olan zikirdir. O nedenle bir sözde hazf olup olmadığı kuşkulu ise hazf olmadığına yorumlanmalıdır.¹⁴

Bu ayetteki “Eğer onu uydurmuşsam, onun suçu bana aittir,” (إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَى إِجْرَامِي) ifadesi delalet yoluyla, ‘bu konuda sizin bir suçunuz olmaz, sorumluluk bana aittir, size

⁷ Suyûtî, el-İtkân, c.II, s. 831

⁸ Suyûtî, el-İtkân, c.II, s. 832

⁹ et-Tehanevî, Keşşâfu İstilahati'l-Fünûn, c. I, s. 337 ; Suyûtî, el-İtkân, c. II, s. 831

¹⁰ Suyûtî, el-İtkân, c.II, s. 831

¹¹ Zerkeşî, el-Burhan, c. III, s. 129

¹² Hûd 11/35

¹³ Zerkeşî, a.g.e. c. III, s. 129

¹⁴ Zerkeşî, a.g.e., c. III, s. 104

değil' (وأنتم براء منه) anlamına işaret etmektedir. Diğer taraftan “ve fakat ben sizin işlemekte olduğunuz suçtan beriyim.” (وَأَنَا بَرِيءٌ بِمَا تُجْرِمُونَ) ifadesinden de “sizin suçunuz size aittir” (وعلیکم) anlamı net olarak anlaşılır. Fakat sorun şu; delalet yoluyla anlaşılan bu anlamların mahzuf olduğuna dair karine nedir? Başka bir ifadeyle mütekellimin normalde kendi kelimasında var olup da bu ifadeleri kendi kelimasından hazf ettiğine/attığına dair, delil var mı? Çünkü bir cümlede cümlenin temel anlamı dışında başka anlamlara da delalet etmesi onun mahzuf olduğuna delil sayılmaz. Mesela, (وَلَا تُقْرَبُوا الزَّانَا) “Zinaya yaklaşmayın...”¹⁵ ayetinde zinanın haram olduğunu ona yaklaşılmaktan nehiy ettiğinden anladığımız halde, haramlığını belirten bir ifade mahzuf olarak görebilir miyiz? Yada şöyle bir mahzuf takdiri yapabilir miyiz? (وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانَا فَانْهَ عَنْكُمْ عَلَيْهِمْ) “Zinaya yaklaşmayın, zira o size haram kılındı.” Oysa bu ifadenin mahzuf olduğuna dair elimizde hiçbir delil yok. Bir cümleden bir ifadenin mahzuf olması ile o cümlenin kendi temel anlamı dışında başka anlamlara da delalet etmesi ayrı şeyler olduğu açıktır. Mesela “Ali bu gün doktora gittiği için okula gidemedi.” dediğinde Ali'nin hastalandığını ve bir öğrenci olduğunu delalet yoluyla anladığımız halde bu cümlede “(öğrenci olan) Ali (hasta olduğundan dolayı) doktora gittiği için okula gidemedi.” Şeklinde mahzuf takdirleri yapabilir miyiz? Bu cümlede olduğu gibi ayette de mahzuf olarak telakki edilen ifadeler cümlenin bizzat kendi delaletiyle, yani zikredilenlerle, anlaşılan ifadelerdir. Hazf, mütekellimin kendi kelimasında var olan bir ifadeyi atmasıdır, zikretmediği değil. Zerkeşî bu gerçeği hazfin tanımından yola çıkarak şöyle diyor: (وهو يشعر بال طرح) “O(hazf, sözden) atmayı ifade eder.”¹⁶ O nedenle hazf, cümledeki eksikliklerdir. Hazf diyebilmemiz için, mahzuf kelime yerine konulmadığında anlamın tamam olmaması gerekir.

İhtibak hazfine misal olarak verilen yukarıdaki ayet, örnek olarak “(Onlar) sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler..” (صَمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ)¹⁷ ayetindeki hazf gibi değildir. Burada lafzî bir karine olarak biliyoruz ki, ifade mübtedasız olduğu için bu ayete mesela (هم) gibi bir mübteda takdir edilmezse cümle anlam olarak eksik kalacaktır. İhtibak ayeti örneğinde ise cümle kuruluşları tam olduğu ve anlam bakımından noksan olmadığı için iddia edilen mahzufların takdir edilmesine ihtiyaç duyulmamaktadır. Çünkü burada takdir edilenler, hazf telakkisi olmadan da ayetin mezkur lafızlarından anlaşılabilen anlamlardır. İhtibakla ilgili Suyûtî ve Zerkeşî'nin verdiği örneklerin bir kaçını daha analiz edersek, ihtibaktaki hazf yanılıklarını daha net görebiliriz.

(وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ) “...Çünkü (Allah) dilerse münafiklara azap edecek ya da onlara tevbe nasib edecek...”¹⁸ Yapılan takdir; (فَلَا يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُتُوبَ عَلَيْهِمْ) “Çünkü münafiklara dilerse azap edip tevbe nasib etmeyecek ya da onlara tevbe

¹⁵ İsra 17/32

¹⁶ Zerkeşî, a.g.e., III/103

¹⁷ Bakra 2/18

¹⁸ Ahzab 33/24

nasip edip azap etmeyecek..”¹⁹ Takdir edilen mahzuflardan (فلا يتوب عليهم) ifadesi, (ويعذب) ifadesinin bir gereği olarak anlaşıldığı gibi (فلا يعذبهم) ifadesi de (يتوب عليهم) ifadesinin gereğidir. Çünkü münafıklara azap edilecekse demek ki, af edilmeyecekler; yok eğer af edileceklerse demek ki, onlara azap edilmeyecektir. Takdir edilenlerin hafz edildiğine dair bir karineye dayanmadan sadece mezkurların delaletleriyle zorunlu olarak ortaya çıkan anlamlar olduğu açıktır. O nedenle takdir edilenleri mahzuflardan sayamayız. Ama bu ayette bir mahzuf görmek istersek o da şudur: (إن) şart edatının cevap cümlesi ve (شاء) fiilinin mef’ulüdür. Çünkü lafzî karine olarak biliyoruz ki, şart edatının bir cevap cümlesi olmalıdır ve (شاء) fiili de bir mefu’l ister. Buna göre mahzuf takdirlerini (إن شاء تعذبهم عدّهم)²⁰ şeklinde yapabiliriz. Ayetle ilgili yaptığımız mealde de bu mahzufların anlamına açıkça işaret vardır. Onun için buradaki mahzuf takdirlerinin, ihtibak haziflerine dair yapılan takdirlerin aksine cümlenin temel anlamıyla ilgili olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Şu ayet örneğine bakalım: (وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ) “Elini koynuna sok, kusursuz olarak bembeyaz çıksın.”²¹ Yapılan takdir; (أَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجَ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ) “Elini koynuna sok ki, girsin ve onu çıkar ki, kusursuz olarak bembeyaz çıksın.”²² “Elini koynuna sok” (أَدْخِلْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ) dendikten sonra “girsin” (تَدْخُلْ) takdirine ihtiyaç var mı? O halde birçok emir söylenirken hemen akabinde emrin vuku bulmasını mahzuf kabul etmemiz lazım. “taşı at ki-atılsın”, “su doldur ki-dolsun”, “masayı sil ki-silinsin” gibi zaten mezkurlardan anlaşılan anlamların takdirini yapmak, hafzî tamamen ölçüsüz hale getirir.

Başka bir örnek; (وَآخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا) “Diğer bir kısmı günahlarını itiraf ettiler. İyi amelle kötüsünü birbirine karıştırdılar.”²³ Karışan iki şey varsa, biri karışan biri de karıştırılan olmak üzere iki şeye ihtiyaç olur. Burada karışan var ama karıştırılan yok gerekçesiyle şöyle bir takdire gidilmiştir: (خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا بِسَيِّئٍ وَآخَرَ سَيِّئًا بِصَالِحٍ) “İyi ameli kötüsüyle, kötü ameli de iyisiyle karıştırdılar.”²⁴ Oysa ayette her iki taraf da arada atıf harfî (و) getirilerek zikredilmiştir. Zemahşerî(ö.538h), buna ihtiyaç duyulmadığını şöyle ispatlıyor: “zikredilen her iki taraf da (salih ve kötü amel) karışan ve karıştırılandır. Çünkü anlam, birini diğeriyle karıştırdılar şeklindedir. “Su ve sütü karıştırdım”(خَلَطْتُ الْمَاءَ وَاللَّبَنَ) dediğin zaman her birini diğeriyle karıştırmayı kast edersin. Bu, “ suyu süte karıştırdım”(خَلَطْتُ الْمَاءَ بِاللَّبَنِ) gibi değildir. Çünkü burada karışanı su, karıştırılanı da süt yaptın.”²⁵ Anlaşıyor ki, ayet ifadesi başka bir takdire ihtiyaç duymayacak kadar tamdır.

¹⁹ Zerkeşî, a.g.e., III/129 ; Suyûtî, a.g.e., II/832

²⁰ es-Semînu'l-Halebî, Ahmed b. Yusuf, Ed-Dürü'l-Meşûn fi 'Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknun (tahk. Ahmed Muhammed el-Ĥarrât), Dımaşk, Daru'l-Kalem, ty., c.IX, s.112.

²¹ Neml 27/12

²² Zerkeşî, a.g.e., III/130 ; Suyûtî, a.g.e., II/831

²³ Tevbe 9/102

²⁴ Zerkeşî, a.g.e., III/130-131

²⁵ ez-Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud, el-Keşşaf 'an Hakaiki't-Tenzil, Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrut, 1407h, c. II, s. 307

Süyûti'nin latif bir misal olarak vasıflandırdığı ayet örneğini inceleyelim: (فَذُكَّانَ لَكُمْ)
 (آيَةٌ فِي فُتُوحِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ
 Biri Allah yolunda savaşan bir topluluk ve diğeri kafir...”²⁶ Anlaşıyor ki, ihtibak formülasyonuna göre bu yapının ikinci kısmındaki (كَافِرَةٌ) karinesiyle birinci kısımdan (مُؤْمِنَةٌ) kelimesi hazf edilmiş ve birinci kısımdaki (تَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) ifadesinin karinesiyle de ikinci kısımdan (تَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ) “tagut yolunda savaşan bir topluluk...” ifadesi hazfedilmiştir. Buna göre Süyûti'nin yaptığı mahzup takdiri şöyledir: (فَذُكَّانَ لَكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ تَقَاتِلْ فِي) (سَبِيلِ الطَّاغُوتِ) “Allah yolunda savaşan mü’min bir topluluk ve diğeri tagut yolunda savaşan kâfir bir topluluk.”²⁷ Mahzup olarak takdir edilen her iki ifade de sıfattır. Sıfatlar, mevsufunu tahsis edici olarak veya övücü ve yeric olarak kullanıldıkları için aslında en çok “itnab”(fazla açıklama) ve “ishab”(sözü uzatma) durumuna uygundur.²⁸ Hazif gibi icâz durumlarına uymazlar. Sıfatlar, cümlenin umdesinden(esasından) olmadığı için de muhatap tarafından mahzuflarının bilinmesi daha zordur. Bu nedenle onların nadir olarak gelen hazifleri için bir hal veya lafız karinesine şiddetle ihtiyaç vardır. Bu ayet örneğimizde de sıfatların ayetten hazfedildiğine dair bir karine bulunmuyor. Ancak bu sıfatların, mezkur ifadelerin delaletiyle, mahzup olarak telakki edilmiş olduğu açıktır. Fakat (تَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) ifadesi (مُؤْمِنَةٌ)’ye delalet etmesi gibi, bir ifadenin başka bir manaya delalet etmesini değil, takdir edilenlerin mahzup olduğuna dair elimizde bir karine olması gerekiyor. Çünkü (تَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) ifadesinden hazfi düşünmeye gerek duymadan “mümin” bir topluluğu ifade ettiğini rahatlıkla anlayabiliriz. Burada bir (مُؤْمِنَةٌ) kelimesinin mukadder olduğu hiçbir şekilde düşünülmezse bile bu topluluğun mümin bir topluluk olduğu mezkûrlardan rahatlıkla anlaşılacaktır. Bu, mezkurların bizzat delalet ettiği anlamdır. Eğer (مُؤْمِنَةٌ) kelimesi mahzup olsaydı onu orada mukadder olarak düşünmeseydik anlamın eksik olması gerekirdi. Takdir edilen ifadeler, cümlenin temel anlamını oluşturmadığı için dikkat edilirse mahzup olarak telakki edilenler, ayet mealine de yansımamaktadır. Fakat, mahzup bir kelime veya bir ifade meale yansımak zorundadır çünkü mahzup, mezkur hükmündedir ve cümlenin temel anlamını ifade eder. Mesela, ayette (فَتْحًا) kelimesi mübtedasız bir haber olduğu için bu, mübtedanın mahzup olduğuna dair bir karinedir ve takdirini de (إِحْدَاهُمَا فَتْحًا) şeklinde yapabiliriz. Bu mahzup da yaptığımız meale yansımaktadır.

Bu durumu teyit etmek için Zerkeşi'nin ihtibak hazfine verdiği birkaç misal daha zikrederek konuyu temellendirmekte yarar vardır. Şöyle ki;

Örnek 1:

²⁶ Al-i ‘İmrân 3/13

²⁷ Süyûti, a.g.e. c. II, s. 832

²⁸ İbn Cinnî, a.g.e c.II, s.366

(فَلْيَأْتِنَا بآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأُولُونَ) “ O halde öncekilerde gönderildiği gibi o da bize bir mucize getirsin.”²⁹ **Yapılan takdir:** (إن أرسل فليأتنا بآية كما أرسل الأولون فأتوا بآية) “Eğer peygamber olarak gönderilmişse o halde önceki peygamberler gönderilip de mucize getirdikleri gibi o da bize bir mucize getirsin.”

Örnek 2:

(فَاعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ) “Ay halinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın.”³⁰ **Yapılan takdir:** (لا تقربوهن حتى يطهرن ويطهرن فإذا طهرن وتطهرن) (فأتوهن) “Yıkayıp tam temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Yıkayıp tam temizlendiklerinde yaklaşabilirsiniz.”

Örnek 3:

(فَإِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى) “Eğer tarafımdan bir hidayet(yol gösterici) gelirse, kim benim hidayetime uyarırsa ne sapar ne de bedbaht olur.”³¹ **Yapılan takdir:** (من اتبع الهدى فلا) (خوف ولا حزن يلحقه وهو صاحب الجنة ومن كذب يلحقه الخوف والحزن وهو صاحب النار) “Kim hidayetime uyarırsa ona korku ve üzüntü yoktur ve cennete giren olur. Kim ki, yalanlarsa ona korku ve üzüntü vardır ve ateşe girenlerden olur.”³²

Sonuç:

Arap dilinde; gerek gramer olarak hazif sayılanlar ve gerekse günlük konuşmalardaki “sık kullanım”dan dolayı meydana gelmiş hazifleri bir kenara bırakırsak; hazif, mütekellimin bir maksada binaen kendi sözlerinden bir öge veya öge grubunu atmasıdır. Yani mütekellimin bir eylemidir. Bu açıdan zikretmemek ile hafzetmek arasındaki ince farka dikkat etmek, hazfi tespit etmemize yardımcı olacaktır. Çünkü hafzedilen ifade, karine yardımıyla muhatap tarafından tespit edilebilir ama zikredilmeyeni mütekellimin kelimadan saymak, tahmin yürütmekten başka bir şey değildir. İhtibak ile ilgili incelediğimiz bütün örneklerde, mahzuf olarak telakki edilenler, mezkûrların delalet ettiği manalar olduğu halde kelamın aslından sayılmış olmaktadır. Çünkü mahzuf, mezkur hükmündedir.

Bu nedenle kaynaklarımızda ihtibak hazfi olarak verilen ayet örneklerinde, hazfin kriterlerine uyan bir türüne rastlamadık. İncelediğimiz misaller üzerinden yola çıkarsak; ihtibakı bir hazf çeşidi olarak değerlendirmek; hazfin kıstaslarını alt üst etmek ve ölçüsüz hale getirmek anlamına gelir. Çünkü bunu kabul etmek, temel anlamları dışında cümlelerin

²⁹ Enbiya 21/5

³⁰ Bakara 2/222

³¹ Taha 20/123

³² Zerkeşî, a.g.e. III/129-131

delelet yoluyla diğer anlamlarını da mahzuf kabul etmek anlamına gelir ki, bu, hazfin sınırları dışına çıkmaktır.

KAYNAKÇA

- İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis (tahk. Muhammed Ali en-Neccar), Mısır, el-Mektebetu'l-İlmiyye, ty.*
- İBN HİŞÂM, Abdullah b. Yusuf b. Ahmed el-Enşarî, *Muğni'l-Lebib 'an Kütubi'l-'Eârîb (tahk. Abdullatif Muhammed el-Ĥatib) et-Turaşi'l-'Arabî, Kuveyt, 2000*
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Faḍl Cemaluddin Muhammed Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab, Beyrut, Daru Şadır, t.y.*
- el-İSTRÂBÂZÎ, Reḍiyyuddin Muhammed b. Hüseyin, *Şerhu'r-Rediyy 'Ala'l-Kâfiye, Bingazi, Câmiatu Karyanus, 1978*
- es-SEMÎNU'L-HALEBÎ, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürü'l-Meşûn fi 'Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknûn (tahk. Ahmed Muhammed el-Ĥarrât), Dimaşk, Daru'l-Kalem, ty.*
- SÎBEVEYH, Ebu Bişr 'Amr b. Osman b. Kamber, *el-Kitâb (tahk. Abdusselam Muhammed Harun), Kahire, Mektebetu'l-Hancı, 1988*
- es-ŞUYÛTÎ, Celâlu'd-Din Abdurrahman, *el-İtkân Fi 'Ulûmi'l-Kur'ân (tahk. Mustafa Dîb el-Büḡa), Daru İbni Keşir, Dimeşk, 1987*
- *el-Meḫâliu 's-Sei'de Fi Şerhi'l-Ferîde, Bağdat, Daru'r-Risale, 1988*
- et-TAFTAZANÎ, Mesu'd b. Ömer Sa'du'd-Din, *Muḫtasaru'l-Me'ânî, Üçler Matbaası, İstanbul, 1977*
- *Kitabu'l-Müḫavvel, Mektebetu'd-Daverî, Kum, 1416(h),*
- HAMUDE, Tahir Süleyman, *Zahiretu'l-Ĥazfi Fi'd-Dersi'l-Luḡavî, İskenderiye, ed-Daru'l-Cami'yye, 1998*
- et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu İstilâhâti'l-Fünûn, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1984,*
- EZ-ZEMAŞERÎ, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud, *el-Keşşaf 'an Hakaiki't-Tenzil, Daru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrut, 1407h*
- ez-ZEBİDÎ, es-Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseyinî, *Tâcu'l-'Arûs Min Cevâhiri'l-Kâmûs, Kuveyt, Mektebetu Hükûmeti Kuveyt, 1965*
- ez-ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân Fi 'Ulumi'l-Ku'rân, (tahk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim), Kahire, Mektebetu Dari't-Turaş, ty.*